

Галина НАЄНКО¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0485-5068

Теологічні тексти у становленні українського наукового дискурсу II половини XVII століття (на прикладі „Науки о тайнѣ с(т): покаяніа” 1671 р.)

Значення порадників, інструкцій до покути вісторії й соціології культури свого часу підкреслив М. Вебер. У дослідженні про постання „капіталістичного духу” він писав про твори з душеспасіння: „[...] в ті часи, коли думками про потойбічний світ було сповнене життя, коли дозвіл причаститися прямо впливав на соціальний стан віруючого і коли значення духівника у справі спасіння душі, дотримання церковної дисципліни і як проповідника сягало таких масштабів, яких ми, сучасні люди, просто не можемо собі уявити (щоб переконатися в цьому, досить звернутись хоча б до збірників „consilia”, „Casus conscientiae” і т. ін.), — у ті часи релігійні ідеї, під впливом яких формувалася така практика, були водночас вирішальними чинниками формування “національного характеру”². Теза про те, що релігійний світогляд лежить в основі наукового, в історії й філософії науки належить до засадничих³.

---

¹ Галина Наєнко – мовознавець, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, halynanaienko@gmail.com.

² М. Вебер, *Sociologija. Zagal'noistorični analizy. Polityka*, Kiiв 1998, s. 356.

³ V. Katasonov, *Intellektualizm i volūntarizm: religiozno-filosofskij gorizont nauki Novogo vremeni* [v:] *Filosofsko-religioznye istoki nauki*, Moskva 1997, s. 142-177.

I. Історія дослідження тексту

Стародрук із типографії Києво-Печерської лаври „Наука о тайні святого покаянія” 1671 року зберігся в кількох примірниках у бібліотеках Москви й Санкт-Петербурга. Уперше опублікував його текст 2012 р. Роман Кисельов у 3-томному виданні вибраних творів Інокентія Гізеля (Т.1, кн.1), оскільки на титулі книги вказано, що її видруковано *За Бл(с)веніе(м) в(ъ) Бѣу Преве(л): с(с) Мл(с): Г(с)дина Сѡца Иннокентіа Гизісла Архіма(н): с(т) Ве(л) Чу(д): Лаври Кіе(в): Пече(р)скіа*⁴.

Автор додав до публікації дослідження структурних ознак простої мови цього тексту та аналіз джерел термінологічних ресурсів теології⁵. Він дійшов висновку, що „базою ‘простої мови’ на всіх мовних рівнях були елементи живої української мови. Цей основний принцип її формування, реалізований, хоч і з перевагою іншої територіальної діалектної бази, у сучасній українській літературній мові, дозволяє розглядати історію цієї системи в контексті історії української літературної мови і використовувати при цьому паралельні глотиноніми «проста мова» і «українська літературна мова» [...]. Більший чи менший ступінь відкритості «простої мови» для неукраїнських інтерферем, принаймні в переважній більшості текстів, не досягає такого рівня, щоб поставити під сумнів українську атрибуцію цього літературного узусу”⁶.

Р. Кисельов встановив, що, добираючи термінологію, автор „значно охочіше послуговується польським словником, аніж церковнослов’янським”. На думку автора, це пояснюється як „свідомим розмежуванням церковнослов’янської й української літературної мови в той час, пов’язаним із жанровими та стилістичними атрибутами текстів, так і критерієм зрозумілості”⁷. Це зумовило й тривкість, збереженість основної термінології на позначення різновидів гріхів⁷.

Вже в публікації 2017 року Маргарита Корзо постулювала, що за змістом в основу київської „Науки” лягло краківське видання 1582, 1594 років *Skarb duszny nad zloto y kamienie drogje kosztownieyszy*. Цей аскетико-повчальний твір мав латинське джерело – твір ієзуїта Франца Костера (1531–1619), написаний

⁴ NT – *Nauka o tajně c(t) Pokaŋiņę [v:] Īnokentij Ġizel’*. *Vĭbrani tvori v 3 tomah*, t. 1, kn.1, upor. L. Dovga, Kiĭv L’viv 2012, s. 477 (dalej – HT).

⁵ R. Kisel’ov, *Nauka o tajni svätogo pokaâniâ (K., 1671) âk pam’âtka „prstoï movi” [v:] Īnokentij Ġizel’, Vĭbrani tvory v 3 tomah*, t. III: *Doslidžennja ta materialy*, uporâdnyk ta nauk, red. L. Dovga, Kiĭv - L’viv 2011, s. 263-286; Idem, *Terminologični paraleli vidan’ „Nauka o tajni svätogo pokaâniâ” (Kiĭv, 1671) ta “Mir z Bogom čoloviku” (Kiĭv, 1669) [v:] „Kiĭvs’ka Akademiâ”, 7, 2009, s. 141-146.*

⁶ Idem, „*Nauka o tajni svätogo pokaâniâ” (K., 1671) âk pam’âtka „prstoï movi” [v:] Īnokentij Ġizel’. Vĭbrani tvory v 3 tomah, T.III: Doslidžennja ta materialy*, uporâdnyk ta nauk, red. L. Dovga, Kiĭv - L’viv 2011, s. 286.

⁷ Idem, *Terminologični paraleli vidan’ „Nauka o tajni svätogo pokaâniâ” (Kiĭv, 1671) ta „Mir z Bogom čoloviku” (Kiĭv, 1669) [v:] „Kiĭvs’ka Akademiâ”, 7, 2009, s. 145-146.*

для членів Маріанської Содалії при ієзуїтському колегіумі в Кельні, який неодноразово видавався під різними назвами в XVI – XVII ст.⁸

Проте низка фрагментів у київській компіляції зазнали скорочень, спрощення, пропусків покликань. М. Корзо також звернула увагу на те, що в тексті є вставки – відсилки до дискурсу, зокрема зауваження про військові перипетії, коли протиборствуючі сторони підписували тимчасові військові союзи, в т. ч. і з мусульманами⁹.

Вона також відзначила характерні для переробки першоджерела непослідовне відтворення цитат, пропуски окремих покликань, напр., при цитуванні Василя Великого знято покликання, додано нову відсилку до „Церковних аналів” Цезаря Баронія¹⁰.

II. Методи й попередні результати

Мета роботи – проаналізувати способи позначення компонентів смислової структури цього тексту, що дасть змогу визначити його тип, встановити місце в тогочасному науковому дискурсі, продемонструвати ресурси наукового текстотворення.

Тут спиратимемось на загальноприйняті в когнітивістиці інтерпретації наукового тексту як відображення епістемічної ситуації, що втілена в його смисловій структурі, смислова структура сучасного наукового тексту може бути представлена як сукупність субтекстів (вербалізований на різних рівнях мовної структури результат осмислення автором епістемічної ситуації)¹¹.

Когнітивно-дискурсивний напрям вивчення наукового тексту оперує поняттями про основоположні категорії наукового тексту – інформативність та зв’язність. За словами Н. Рябцевої, відтворюваність результатів наукового пізнання забезпечується термінологічністю й зв’язністю викладу: терміни фіксують знання, а зв’язність забезпечує перехід від відомого до нового знання, від передумов до наслідків і доказів, так, щоб адресат, в процесі знайомства з науковою працею, міг сам пройти тією ж дорогою й отримати той самий висновок¹². Дискурсивний аналіз має своїм початком рівень конкретної мовної реалізації дискурсивного змісту, тобто рівень тексту, лінгвістична інтерпретація

⁸ M. Korzo, *Pravoslavnyje posobiâ o podgotovke k ispovedi XVII v. i ih istočniki: „Nauka o tajne Sv. pokaâniâ”* (Kiev, 1671) [v:] „Vestnik PSTGU. Seriâ 2. Istoriâ Russkoj Pravoslavnoj cerkvi”, v. 78, 2017, s.13.

⁹ *Ibidem*, s. 15.

¹⁰ *Ibidem*, s. 17.

¹¹ E. Baženova, *Naučnyj tekst v aspekte politekstual’nosti*, Perm’ 2001; E. Baženova, M. Kotûrova, *Smyslovaâ struktura (smysl) teksta* [v:] *Stilističeskij ènciklopedičeskij slovar’ russkogo âzyka*, pod red. M. Kožynoj, Moskva 2006, s. 388-392.

¹² N. Râbceva, *Âzyk i estestvennyj intellekt*, Moskva 2005, s. 457.

здійснюється в руслі традиційного стилістичного аналізу: встановлення комунікативного центру, актуалізація адресата, особливостей стратегій тематичного розгортання, що забезпечується зв'язком окремих висловлювань між собою та їх тематичною прогресією. Власне дискурсивний аналіз, підкреслює В. Чернявська, починається з проектування на елементи змістово-сислової та композиційно-мовленнєвої організації тексту психологічних, політичних, національно-культурних, прагматичних та інших факторів¹³.

Попередні дослідження староукраїнського наукового дискурсу¹⁴ показали, що цілісно експлікована смислова структура постає в наукових текстах із початку XVIII ст., попереднім періодам притаманні накопичення різних способів та елементів втілення окремих смислових компонентів. Характер їх оформлення визначений типологічними ознаками, пов'язаними з такими видами дискурсів.

Із релігійним дискурсом пов'язуємо тексти:

- аргументативні: *Душевник*, *Палінодія* й *Книга о вірі* З. Копистенського, *Месія правдивий* Й. Галятовського;
- повчальні: проповіді на філософські теми – *Зерцало Богословії* К. Транквіліона-Ставровецького, *Діонтра* Віталія, *Алфавіт Духовний* І. Копинського, *Розмова о смерті*;
- навчальні: анонімний Катехизис 1600 р. і *Короткий Катехизис* П. Могили й І. Трофимовича-Козловського 1645 р.;
- теоретико-інструктивні: *Мир з Богом чоловіку* І. Гізеля, *Наука* Й. Галятовського, *Метрика* й *Зерцало* Й. Шумлянського;
- популярні: *Виклад о церкви* Т. Софоновича, *Месія правдивий* Й. Галятовського.

Із світським дискурсом пов'язуємо тексти:

- академічні, теоретико-навчальні: граматики Л. Зизанія, М. Смотрицького та ін., *Діалектика* Й. Дамаскіна, трактат із логіки Й. Спаннебергера, *Філософія Аристотелева* М. Козачинського, анонімна риторика у списку XVIII ст. та ін.;
- популярні: *Люцидаріус*, *Проблемата* Псевдоаристотеля;
- довідково-інформаційні: гороскопи, порадики, астропрогнози, *Книжниця для господарства* І. Ленкевича – природничої тематики, лінгвістичні – *Розмова-Бесіда*, ймовірно І. Ужевича, лексикони перекладні й тлумачні;
- тексти гетерогенного типу, де майже рівноправний статус мають компоненти теоретичні, реферативні, популярні: це передмови до лексиконів, *Синопис* (має ознаки вторинного реферативного тексту), *Месія правдивий* Й. Галятовського (з ознаками академічного й популярного тексту). Їх кількість зростає в II половині XVII століття.

¹³ V. Černávskaá, *Kommunikáciá v nauke: normativnoe i deviantnoe. Lingvističeskij i sociokul'turnyj analiz*, Moskva 2011, s. 181.

¹⁴ G. Naenko, *Strukturno-semantyčnì ta funkcionál'nì parametri staroukraïns'kogo naukovoogo tekstu XVI–XVIII st.: dys. dokt. filol. nauk*, Kiïv 2014.

Якщо розквіт лексикографії й мовознавства пов'язують із першою половиною XVII ст., то в релігійному дискурсі розвиваються вторинні (теоретико-інструктивні) жанри в II половині XVII ст.: довідники для пасторів (трактат І. Гізеля „Мир з Богом чоловіку”, „Зерцало” й „Метрика” Й. Шумлянського), проповідників („Наука” Й. Галятовського), загалом для пастви („Виклад о церкви” Т. Софоновича).

Відсутність оригінальних текстів, превалювання інструктивних текстотипів, орієнтація на розмовну мову вказують на вторинний характер природничих знань у тогочасному інтелектуальному полі. Тексти природничого змісту, зокрема довідково-інформаційні, як правило, мали неповну смислову структуру: цілісно виражений субтекст адресації, ускладнений субтекстом оцінки, проте редукований субтекст нового знання, елімінований субтекст авторизації.

Методологічні субтексти фіксуємо в текстах усіх дискурсів. Центральне місце належить полемічним теологічним текстам (аргументувальний дискурс), автори яких мали обґрунтовувати свої способи викладу, та передмови до словників з виразним позначенням методологічних засад¹⁵.

III. Способи вербалізації елементів смислової структури „Науки о тайні святого покаєння”

Як позначення нових знань відзначимо окремі дефініції термінів:

ГОРДОСТЬ, естъ тво грѣх(ъ) барзо суптелный, котрого заледво можетъ кто до себе постеречи, хотяй в(ъ) немъ всѣ тую ваду видать, бо є(ст) іакъ терніє або ѣжъ колючаа¹⁶.

Переважно фіксуємо лише глоси до терміноодиниць: и называется *порубство. тоєст(ъ), кровомъшеніє*¹⁷; що з *Пыхи або Тицеславіа* за пожитокъ; *гордость, тоєсть пыха*, над всѣ грѣхи бры(д)шаа естъ оу Бга¹⁸.

Спостереження показують, що у викладі переважає актуалізація старих знань. Звичайно, це Святе письмо й твори отців церкви. Тут маємо точні покликання: *Іезе(к): л̃г (479); Іо̃ г. а, Іо̃ д̃*¹⁹. Проте частіше трапляється переказування змісту з допомогою типізованих маркерів: *іакъ мови(т) С̃т̃ый Іоан(ъ) Б̃г̃ослов(ъ)*²⁰; *(іакъ мови(т) с(т) Златоустъ.); С̃т̃ый Григорій Двоєсловъ повѣдаєть, ижъ кто хочєть волен(ъ) быти досконале ѿ тои злои заразы б̃с̃ѡвскои;*

¹⁵ G. Naênko, *Strukturno-semantyčni ta funkcional'ni parametri staroukrains'kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: avtoref. dys. dokt. filol. nauk, Kіiv 2014, s. 23-26.

¹⁶ NT, s. 517.

¹⁷ *Ibidem*, s. 515.

¹⁸ *Ibidem*, s. 518.

¹⁹ *Ibidem*, s. 479.

²⁰ *Ibidem*.

Василій Святий пише(т), з(ь) тыхъ речій котѡрыи суть на земли...²¹; а такъ са ѡ(т)оучишь ѡбъжирства, ако мови(т) Златоу(ст)²²; до такой та досконалости приведуть, ѡ какой сам(ь) Хр(с)то[с]ъ мови(т)²³; якъ самъ Х̃с мови(т): огнь и(х) не угаснет(ь), и червь их(ь) не умираеть²⁴.

Кінець цитати може позначатися вставною конструкцією: *(Поты с(т): Златоустъ)²⁵; перехід від однієї цитати до іншої позначається : и далее²⁶; и нижей²⁷; до люду Антіохійского и далее то(й) же²⁸.*

Інколи першоджерела не вказані точно: Розмышляти в(ь) себѣ, *акъ мовить единъ учител(ь) Црковный²⁹; Напредъ, якъ с(т): Василій радить, жебы(с) заразь оускромлалъ в(ь) себѣ гнѣвъ³⁰; Гды(ж) и Писмо стѡе борони(т) того мовачи: Не буди другъ гнѣвливому члѣвѣку³¹; Але ведлугъ Ѳа(л)мисты: Разумѣ(й)те же безу(м)ны(й)и в(ь) люде(х)³².*

Найбільш узагальнені згадки теж трапляються: ...з(ь) першихъ потравъ насыщенному, якъ ѡ томъ *единъ // з(ь) учителей повѣдаеть³³.*

До прецедентних текстів належать також світські; це праці європейських істориків: Седнусъ Римскі Сенато(р), Та(к)же для пыхи, Зо всѣмъ родѡмъ своимъ сромотне вытраче(н) є(ст) *(Баро(н): лг.)* и є(ст) таки(х) страшны(х) прикладѡ(в) без(ь) личбы в(ь) писмѣ стѡмъ, *та(к)же и в(ь) Гисторико(в), ак(ь) Гь Бъ пышными брыди(т)са³⁴.*

Якщо для М. Корзо покликання на істориків видається “немного странно”³⁵, скажемо, що включення до кола прецедентів джерел із світського дискурсу – поширена практика для тогочасних текстів гібридного характеру. Такі приклади можна знайти в „Месії правдивому” Й. Галятовського, „Викладі о церкви” Т. Софоновича тощо³⁶.

²¹ *Ibidem*, s. 519.

²² *Ibidem*, s. 526.

²³ *Ibidem*, s. 521.

²⁴ *Ibidem*, s. 537.

²⁵ *Ibidem*, s. 534.

²⁶ *Ibidem*, s. 520.

²⁷ *Ibidem*, s. 524.

²⁸ *Ibidem*, s. 530.

²⁹ *Ibidem*, s. 519.

³⁰ *Ibidem*, s. 522.

³¹ *Ibidem*, s. 524.

³² *Ibidem*, s. 538.

³³ *Ibidem*, s. 525.

³⁴ *Ibidem*, s. 518.

³⁵ М. Korzo, *Op. cit.*, s. 17.

³⁶ G. Naenko, „Viklad o cerkvi” *Teodosiâ Sofonoviča u stanovlenni naukovо-populârного diskursu II polovini XVII st.* [v:] „Komparativni doslidžennja slov’âns’kih mov i literatur. Pam’âti akademika Leonida Bulahovs’kogo”, v. 21, Kiïv 2013, s. 77-86; Idem, *Polemičeskij traktat Ioannikiâ Gajâtovskogo „Messija pravdivyj” kak naučno-populârnyj tekst XVII veka* [v:] „Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. S. Puškina”, nr 1, t.7, Filologija, 2014, s. 86-94.

Зрідка до прецедентів потрапляють фразеологізми розмовного характеру: оуменшати того що множи(т) грѣх(ъ). тоє(ст), уймоват(и) ѡброку в(ъ) покармѣ и напою, *Ведлугъ ѡнои приповѣсти: Одойми дровъ ѡ(т) огна, если хочешъ згасити поломень*³⁷.

Поміж інших прецедентів названі також сентенції: Такъ теж(ъ) кто пилене смотри(т) на свое сумненѣ, найдеть та(к) много речій, котрії бы потреба поправити, же жа(д)ною мѣрою не будет са людскими злост(ъ)м(и) забавлати, *ведлугъ онои сентенції: Имѣа на своихъ ребрахъ язву, чужею язвою не гнушаетса*³⁸.

До цілком розмовних слід віднести висловлення: Помни же тежъ и ты не хочешъ абы кто ѡ тебѣ таковы(й)и речи повѣдалъ, чого не любишь: *а прето жъ чого себѣ не хоче(ш), того другому не чини*³⁹.

Звичайно, повторювана ще з античності сентенція тут теж вживається: За частою Сповѣд(ъ)ю латвѣй члвкъ приступуеъ до ґрунтового *познана самаго себе*⁴⁰.

Перехід від книжної культури до пізнання, базованому на повсякденному досвіді, часто експериментальному, проілюструємо таким пасажем. Перелічуючи способи лікування нечистоти, як аналогію наведено таке спостереження:

Яко наприкладъ: тды горнецъ оу огна барзо кипить, жебы са оусмири(л), ѡсобливе едно(й)и речи з(ъ) тыхъ трохъ заживаемо:

а. або є(г) ѡ(т) огна ѡста(в)лаемо,

б. або огна оуймуемо,

г. або чимъ холоднымъ заливаемо. Для того(ж) и ты жебы(с) оугаси(л) огн(ъ) пожа(д)ливостей своих(ъ), маеш(ъ) на то оуживати таковых же *Лѣкарствъ*⁴¹. Загалом поворот до спостереження за природою й відшукування аналогії в довіллі – це теж ознаки мислення передмодерного часу: *Присмотриса всего створенѣ оуставичной праці, ведлугъ волѣ Бжґей. абовѣм(ъ) слнце и всѣ Планеты ко(ж)дого дня оброто(м) свои(м) великую дорогу ѡправуют(ъ). и дерева, // и шиелакіе зелїа, и квѣтки овоцы свои намъ приносят(ъ) . кож-дый звѣръ и бестиа бе(з)розумнаѣ, ведлугъ способу прирожена своего, для насъ працуют(ъ). и наименіше мро(в)ки, до которыхъ насъ мудрый Соломонъ ѡ(т)сылает(ъ) мовачи: Лѣниве научиса ѡ(т) мравїй (При(т): ѣ.)*⁴².

З-поміж засобів адресації привертають увагу оператори сегментації, порціювання смислів: *Въ первыхъ, Каючїйсѣ мае(т) вѣдат(и)*⁴³; *Напредъ, стережисѣ товариства скупыхъ людей*⁴⁴; *ПО ВТОРЕ, Помысль себѣ...ПО ТРЕТСЕ.*

³⁷ NT, s. 527.

³⁸ *Ibidem*, s. 533.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 535.

⁴¹ *Ibidem*, s. 527.

⁴² *Ibidem*, s. 528-529.

⁴³ *Ibidem*, s. 479.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 520.

Изъ пыхи, або Тщеславїа, великіе шкоды⁴⁵; *На остатокъ*, заразъ спротивлатиса то(й) зло(й) мысли⁴⁶.

Окремі розділи мають нумерацію абзаців за допомогою літерних позначень: напр., арк. 102 : ѿ, ѿ, 102 зв: ѿ, ѿ, арк 103 – ѿ, ѿ і т.д.

Підзаголовки окремих підрозділів виконують функцію анотації: *Часть вторая. В(ъ) которой са припоминаетъ, якъ Члвкъ грѣши(т) проти(в) Десяти Приказаній Бжїих(ъ)?// Якъ Члвкъ грѣшитъ противъ Першому и Второму Приказаню Бжѣму, а напро(д) ѿ вѣръ? ... По вторе⁴⁷.*

Завершується текст розділами: *Выводы короткіи през(ъ) подобенства⁴⁸; Замкненіє⁴⁹*, тобто сегментація його дуже детальна.

За структурою текст має гібридний характер: адже тут є передмова, що має традиційне звертання до адресата, дві молитви – перед і після сповіді, складається з трьох частин. Завершується текст змістом: *Оглавленіє вѣще(й), яже обрѣтаютьса въ Книжици сей⁵⁰.*

З-поміж номінацій адресата відзначимо найбільш узагальнені, загалом це всі віряни: *Каючому са чителнику, наука⁵¹; Не может са жаденъ члвкъ правдиве своихъ грѣховъ каати⁵²; Читателю во(з)любленне Спсайса ѿ Г(с)дѣ⁵³.*

Маргарита Корзо відзначила, що вживання простої мови не означало, що „Наука” адресована виключно мирянам, і вказала на згадки про гріхи монахів та духовних осіб у цілому⁵⁴: *Если будучи Законнико(м), Танцоваль, и многокротъ?⁵⁵; або теж(ъ) Законникъ если ѡль мѣсо⁵⁶; Если бывши Персоною Дховною, албо Законою, // неростропне що починил(ъ), або нечистотою са мазаль⁵⁷; Если бывши Иноком(ъ) албо Дховнымъ, не оправиль Правила якъ Иноку належить⁵⁸.*

Оскільки текст належить до повчальної літератури, продукованої культурою моралізаторського характеру, він будується як послідовність висловлювань із імперативами: *И такъ приступи до Сщенника, и трикротъ поклонившиса стань, не в(ъ) лице Священнику смотрячи, але в(ъ) землю, аки винный пре(д) Бгомъ. И тымъ способомъ Исповѣдатиса начни; А потомъ начни повѣдати кождый*

⁴⁵ *Ibidem*, s. 518.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 528.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 488.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 534.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 537.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 540.

⁵¹ *Ibidem*, s. 479.

⁵² *Ibidem*, s. 517.

⁵³ *Ibidem*, s. 538.

⁵⁴ M. Korzo, *Op.cit.*, s.11.

⁵⁵ NT, s. 492.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 505.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 500.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 508.

грѣхъ поединкомъ: Згрѣшилиемъ Гѣду Бѣу вѣ) тѡ(м), або ѡномъ, и про(ч)...⁵⁹; *прочитай себѣ на то нижей положенные лѣкарства на грѣхи*⁶⁰; *Розмыслиай себѣ, якъ са той грѣхъ Г(с)ду Бѣу не подобае*⁶¹.

Проте вони співіснують із конструкціями описового характеру, висловлювання мають предикати, виражені аналітичними формами бажального способу: И вѣ) чом(ѣ) са кто почувѣ(ѣ), *нехай себѣ вѣ) памѣть возме(т), або напишетъ*, намнѣй нѣчогѡ // ани оуменшаючи, ани причинаючи, *як(ѣ) вышше*⁶²; И то Каючійса *нехай помни(т)*, абы егѡ сповѣ(д) была покорнаа... А прето *нехай* такихъ словъ *уживае(т)* на сповѣ(д)и).....а кладучи на себе знак(ѣ) Кр(с)та сѣагѡ, *поклониса* трижды до землѣ, *и бійса* вѣ) перси; А того чого не належи(т), *нехай не повѣдае(т)*, тоє(ст) чужихъ грѣхѡвъ, ани ѡсобѣ жадны(х) по имени⁶³; И Взавши епитемію...*нехай иде(т) вѣ) мирѣ* Благодарачи Бга; Потом ставши на покойно(м) мѣстѣ, *нехай мовитъ* Млѣтву по Исповѣди з(ѣ) скрухоу сердечноу⁶⁴.

Особливу роль тут відіграють висловлювання, які ми кваліфікуємо як перформативи непрямого типу: це настанови з дієсловами ментальної діяльності: *Належитъ* и то Каючемуса *вѣдати*⁶⁵; По исповѣди за(с), *нехай са* кождый з(ѣ) мыслю знову *збере(т) и рахуетъ*, а тыи три речи *нехай мае(т) на баченю*; Йкѡ бы скоро грѣхъ *якій припалъ, мае(т) са* самъ члѣкъ, *строфовати и оупоминати*, и кара(н)е себѣ уставлати. *Мае(т) ѣ) завше помнѣти* на притомность Бжюю⁶⁶.

Особливу роль такі форми відіграють у супроводі молитви перед сповіддю: А Потомъ тымъ способомъ *мае(т) Сповѣдъ кончити* ... А Потомъ *мае(т) набожне слухати*⁶⁷.

Розробка маркерів перспекції та ретроспекції також належить до характерних ознак організації наукового тексту: ...ѡ чомъ *на ѡстатку будетъ ширей*, вѣ) нуждѣ же кождый може(т); *Нехай же себѣ таковий прочитае(т) нижей описаны(й) рахуно(к) совѣсти*... ничогѡ еднакъ (*якъ са вышше рекло*) не причинаючи, ани уме(н)шаючи...; намнѣй нѣчогѡ ани оуменшаючи, ани причинаючи, *якъ вышше*⁶⁸; *Прочитай себѣ на то нижей положенные лѣкарства на грѣхи*⁶⁹; а барзѣй проклатство на себе приводить, *якѡ выже(т)*⁷⁰.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 517.

⁶¹ *Ibidem*, s. 525.

⁶² *Ibidem*, s. 480.

⁶³ *Ibidem*, s. 481.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 480.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 516.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 480.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 517.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 519.

Інколи трапляються маркери делімітації: *а в(ъ)коротць мовачи, Гордост(ь) на(д) всѣхъ грѣх(в) є(ст) найгоршій грѣх(ъ)*⁷¹.

У цілому можемо констатувати, що трактат має неповну смислово структурну, характерну для популярних та інструктивних текстів.

З академічним дискурсом трактат зближує: складна сегментованість, притаманна схоластичним викладам, включно з оформленням передмови й змісту, розробка неоднорідних маркерів інтертекстуальності, актуалізація перформативів непрямого типу та маркерів перспекції й ретроспекції. Архаїчність пізнавальних практик робить нерелевантним поняття нових знань; виклад організовано як роботу з прецедентними текстами, що мають передусім аргументувальну функцію. Проникнення прецедентів зі світського дискурсу типове для передмодерного часу. З популярним дискурсом слід пов'язувати такі особливості метатексту: елімінація авторизованості, оцінки, превалювання глосування над дефінуванням термінопонять. Діалогічна модель звертання на *ми* до узагальненого адресата, характерна для проповідницького дискурсу, співіснує тут із проявами *ми* інклюзивного, типового для навчальних текстів. Неоднорідна синтаксична організація визначена поєднанням порадики й молитов (імперативи, бажальні форми).

ЛІТЕРАТУРА

- Baženova E., Kotûrova M., *Smyslovaâ struktura (smysl) teksta [v:] Stilističeskij ênciklopedičeskij slovar' russkogo âzyka*, pod red. M. Kožynoj, Moskva 2006, s. 388-392.
- Baženova E., *Naučnyj tekst v aspekte politekstual'nosti*, Perm' 2001.
- Černâvskaâ V., *Kommunikaciâ v nauke: normativnoe i deviantnoe. Lingvističeskij i sociokul'turnyj analiz*, Moskva 2011.
- Katasonov V., *Intellektualizm i volûntarizm: religiozno-filosofskij gorizont nauki Novogo vremeni [v:] „Filosofsko-religioznye istoki nauki”*, Moskva 1997, s. 142-177.
- Kisel'ov R., „*Nauka o tajni svâtogo pokaâniâ*” (K., 1671) âk pam'âtka „*prostoï movi*” [v:] *Înokentij Ġizel'. Vybrani tvory v 3 tomah*, t. III: *Doslidžennja ta materialy, uporâdnyk ta nauk*. red. L. Dovga, Kiïv - L'viv 2011, s. 263-286.
- Kisel'ov R., *Terminologični paraleli vidan' „Nauka o tajni svâtogo pokaâniâ” (Kiïv, 1671) ta „Mir z Bogom čoloviku” (Kiïv, 1669)* [v:] „*Kiïvs'ka Akademiâ*”, 7, 2009, s. 141-146.
- Korzo M., *Pravoslavnyje posobiâ o podgotovke k ispovedi XVII v. i ih istočniki: „Nauka o tajne Sv. pokaâniâ” (Kiev, 1671)* [v:] „*Vestnik PSTGU, seriâ 2. Istorîâ Russkoj Pravoslavnoj cerkvi*”, v. 78, 2017, s. 9-21.
- Naênko G., „*Viklad o cerkvi*” *Teodosiâ Sofonoviča u stanovlenni naukovo-populârnoho diskursu II polovini XVII st.* [v:] „*Komparativni doslidžennja slov'âns'kih mov i literatur. Pam'âti akademika Leonida Bulahovs'kogo*”, v. 21, 2013, s. 77-86.

⁷¹ *Ibidem*, s. 518.

- Naenko G., *Polemičeskij traktat Ioannikiâ Gajátovskogo „Messija pravdivyj” kak naučno-populárnyj tekst XVII veka* [v:] „Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. S. Puškina”, nr 1, t. 7, Filologija, 2014, s. 86-94.
- Naënko G., *Strukturno-semantyčnì ta funkcional’ni parametri staroukraïns’kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: avtoref. dys.dokt. filol. nauk, Kiïv 2014.
- Naënko G., *Strukturno-semantyčnì ta funkcional’ni parametri staroukraïns’kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: dys. dokt. filol. nauk, Kiïv 2014.
- NT – *Nauka o tajně s(t) Pokaënię* [v:] *Īnokentij Ġizel’. Vibrani tvorì v 3 tomah*, t. 1, kn.1, upor. L. Dovga, Kiïv-L’viv 2012, s. 477-542.
- Râbceva N., *Āzyk i estestvennyj intellekt*, Moskva 2005.
- Veber M., *Sociologija. Zagal’noïstoryčnì analizy. Polityka*, Kiïv 1998.

Автор розглядає когнітивно-дискурсивні виміри смислової структури трактату „Наука о тайні святого покаєнія”, який був виданий у Києво-Печерській лаврі 1671 р. (переклад з польської мови). Оскільки український науковий дискурс того часу мав дифузний характер, формуючися на перетині релігійного й світського (академічного), є підстави кваліфікувати текст як науково-популярний.

З академічним дискурсом виклад зближує: складна сегментованість, притаманна схоластичним викладам, розробка неоднорідних маркерів інтертекстуальності, актуалізація перформативів непрямого типу та маркерів проспекції й ретроспекції. З популярним дискурсом слід пов’язувати елімінацію авторизованості, превалювання глосування над дефінуванням термінопонять. Діалогічна модель звертання на „ти” до узагальненого адресата, характерна для проповідницького дискурсу, співіснує тут із проявами „ми”-інклюзивного. Неоднорідна синтаксична організація визначена поєднанням жанрів poradnika й молитов (імперативи, бажальні форми).

Ключові слова: історія української літературної мови, ‘проста мова’, науковий дискурс, науково-популярний текст, смислова структура наукового тексту.

THEOLOGICAL TEXTS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE OF THE SECOND PART OF THE 17TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF *Nauka o tajně s(t): pokaënię* of 1671)

The author analyzes the cognitive-discourse aspect of the semantic structure of the treaty *Nauka o tajně s(t): pokaënię* (a translation from the Polish original) printed in 1671 by the imprimery of the Kyivan Cave Monastery. Found on the boundary line between theological literature and the secular genres, the Ukrainian scientific discourse was rather vague at that time; the text under consideration can be viewed therefore as a popular scientific one. The text is connected with the academic discourse through a complicated structure, typical of scholastic treaties, heterogeneous markers of the intertextuality, the use of indirect performative markers as well as markers of the prospection and retrospection. Its connection with the popular discourse is maintained through the elimination

of authorship, the prevailing glossing rather than definitions of the respective terms. The dialogue model of addressing with the help of singular 'you,' which is common for preaching, is found in this treaty side by side with the inclusive 'we.' The treaty's heterogeneous syntactic organization is marked by the combination of different genres, namely, literature of practical purpose and sermons.

Keywords: the history of the Ukrainian literary language, 'prosta mova', scientific discourse, popular scientific text, semantic structure of the scientific text.

zgłoszenie artykułu: 15.10.2019

przyjęcie artykułu do druku: 12.04.2020